

nostmi danega okolja. Zato je ta misel tudi sklepna misel referata in alternativa nadaljnega razvoja. Pokazalo se je tudi, da izvira večina težav iz energetsko-industrijskega, vodnogospodarskega in agrarnega kompleksa dejavnosti.

Zato nosijo te dejavnosti glavno odgovornost za sedanje katastrofalno stanje okolja in bodo morale nositi glavno breme sanacije, ki se mi zdi možna le ob temeljiti spremembi odnosa do okolja in do koncepta družbenega razvoja sploh.

V koncept razvoja moramo namreč vključiti tudi okolje kot enakovredni, pa čeprav pogosto omejitveni dejavnik razvoja.

PETER NOVAK

Kam gremo, kaj hočemo?

(Marksistična misel, realna pota socializma, okolje in kakovost življenja)

Danes potekajo po vsem svetu razprave o nadaljnjem razvoju človeštva v celoti kot tudi o njegovih posamičnih delih. Pri tem lahko ločimo dve glavni smeri: razvoj »zapadnih kapitalističnih dežel« in razvoj »vzhodnih socialističnih dežel«. Razvoj neuvršenih dežel pa je zelo neizrazita mešanica obeh navedenih smeri. Ljudje, ki živijo v eni teh dežel, imajo bistveno različen življenjski standard. V večini primerov je pogojen z zgodovinskim razvojem dežele (bolje rečeno: pogojen je s količino kapitala in naravnih bogastev, ki jih je dežela uspela pridobiti v preteklosti na kakršenkoli način), z razpoložljivimi produkcijskimi sredstvi in socialnim poreklom.

Ob tem lahko ugotovimo, da je v večini evropskih držav dosežena zelo visoka socialna varnost, rešena so osnovna vprašanja oskrbe s hrano in energijo.

Družbeni dohodek na prebivalca stalno narašča, z njim pa tudi potrošnja surovin, poraba energije in degradacija naravnega okolja.

Normalno je torej, da si v določenem trenutku postavimo vprašanja, ki so pomembna za vsakega človeka, ki živi na tej zemlji, in še posebej za nas: Kam gremo? Kaj hočemo? Kaj je kakovost življenja? Kaj storiti, da bo življenje srečno?

Preden bomo skušali odgovoriti na našeta vprašanja, si oglejmo nekatere razvojne značilnosti družbe v celoti. Razvoj lahko opredelimo kot spremembe v biosferi in uporabo mrtvih, živih, finančnih in človeških resursov, da bi zadostili potrebam človeka in izboljšali kakovost življenja. V intenzivnosti teh sprememb in njihovi obliki se kažejo zelo različni pristopi, ki so odvisni od danega zgodovinskega trenutka oziroma razmerja sil v družbi.

Klasični model zapadnih ekonomij je pojmoval in pojmuje še danes kot centralno točko razvoja ekonomski sistem in njegove institucije. Razvoj človeka kot osebnosti je bil v začetku razvoja le sekundarnega pomena. Predstavlja le servis za ekonomski sistem – stroj. Od tu prihaja zelo zgodovna oznaka za delovne ljudi – delovna sila. Ta razvoj je zasnovan na predpostavki, da je uspešen ekonomski sistem prvi pogoj za doseganje vseh drugih vidikov človekove blaginje. Pri signalih nevarnosti, npr. zaradi preobremenitve okolja, se vsa pozornost usmeri na zmanjšanje ekscesov, ne pa na spreminjanje temeljnih odnosov med naravo in družbo. To je lastnost vseh družb, katerih ekonomska moč je večja kot

so osnovne potrebe za preživetje njenih članov. To je v bistvu industrijski ali postindustrijski pogled na svet, katerega izvor in samopotrjevanje temelji na veliki neenakopravnosti v razdelitvi svetovnega bogastva, na neenakopravnosti v svetovni trgovini s kapitalom in dobrinami vseh vrst.

Njegove lastnosti lahko opišemo z naslednjimi ugotovitvami:

- socialna blaginja družbe se enači z višino družbenega proizvoda;
- navzoča je močna integracija znanosti in ekonomije v službi zvečevanja proizvodnje dobrin in širjenja storitvenih dejavnosti;
- tradicionalno »znanstveni« pristop pri reševanju družbenih in skupnih problemov, ki pelje v razslojevanje pri odločanju. Znanstvenik specialist ali znanstvena institucija dobiva vodilno vlogo. »Nestrokovnjaki« naj se ne vtikajo v »posvečene« stvari (energetika, informacijski sistemi itd.);
- povečuje se specializacija, institucionalizacija, centralizacija in monopolizacija, da bi se zagotovila večja učinkovitost in izkoristek v vseh elementih sistema;
- svobodna trgovina in tržišče sta sprejeta kot tista cena, ki se plačuje, da bi se zagotovil zdrav ekonomski sistem. Inflacija nezaposlenosti (ali pa omejena, toda stalna navzočnost nezaposlenih v sistemu, kot pritisk na tržišču »delovne sile«), degradacija okolja (v najširšem pomenu besede) zaradi ekonomske rasti, delo in proizvodnja za zabavo in potrošnjo itd. so posledica takih odnosov;
- socialne pravice so označene z »vsakemu po njegovih sposobnostih«, pri čemer se te sposobnosti merijo s prispevkom pri povečevanju družbene produktivnosti v sprejetem ekonomskem sistemu.

Posledice takih pogledov na svet povzročijo:

- intenzivno rabo naravnih resursov in s tem povezano manjšo ali večjo degradacijo okolja (potrošniška družba);
- alienacijo, nezadovoljstvo in relativno obubožanje sredi bogastva;
- naraščanje birokracije, zakonov, predpisov, odlokov itd.;
- nemožnost državljanov in družbenih institucij, da bi se uprli takemu razvoju.

Vsak lahko sam presodi, katere značilnosti take družbe in v kakšnem obsegu jih doživljamo tudi v samoupravnem socializmu v Jugoslaviji.

Ker je Slovenija na stičišču med zahodnim in vzhodnim modelom, je logično, da so nekatera protislovja v razvoju družbe tu najbolj izrazita. Želeli bi imeti način življenja in standard, kot ga imajo razvite dežele zapada; mnoge odnose uravnavamo kot tipične kapitalistične družbe, hkrati pa smo vpeti v samoupravno normirano družbo, katere produkcijski odnosi so zasnovani na popolnoma drugih izhodiščih. Ker ne moremo zaradi notranjih dilem človeka preseči nasprotij, ki se dnevno porajajo v danem prostoru in času, ne zadoščamo niti samoupravnim normam pri razvoju družbe niti zapadnim zahtevam po produktivnosti, učinkovitosti itn.

Razkorak je vsak dan večji. Da bi ohranili visok osebni in družbeni standard – ob izredni neučinkovitosti pri uporabi kapitala in v produkciji – smo si ob znanih personalnih spremembah konec sedemdesetih let nabrali toliko dolgov, da smo za dobro desetletje ali več ujeti v mrežo zahodnega kapitala. Le-ta nima interesa, da se samoupravljanje in socialistični družbeni odnosi širijo po svetu. Kot dokaz, kako neuspešna je takšna razvojna strategija, naj bi služila prav Jugoslavija, kjer spretno izkoriščajo mednacionalne odnose za povečevanje notranje neučinkovitosti. Posebne značilnosti teh odnosov lahko strnemo v dve glavni skupini:

– država naj bo porok in plačnik vseh dolgov, ne glede na to, kdo se je zadolževal;

– izvozne cene za surovine in proizvode iz Jugoslavije naj bodo pod krinko slabe kvalitete tako nizke, kot je le mogoče.

K prvemu lahko rečemo le to, da je v nasprotju s splošno filozofijo kapitalističnega sveta, kjer vsak subjekt odgovarja v celoti za svoje finančne transakcije (svobodna trgovina in tržišče). Čeprav zadeve niso preproste, smo si s pristankom na popolno odgovornost države za vračanje dolgov nakopali bistveno več težav, kot pa bi jih imeli v primeru, ko bi kapital reševal svoje dolgove s sanacijo naših podjetij.

K drugemu pa lahko rečemo, da je posledica izvoza za vsako ceno. Rezultira pa v popolnem zgubljanju nacionalnega ponosa na zunanjem tržišču (razen redkih izjem) in ekstremnem izkoriščanju delovnega človeka v Jugoslaviji za dobrobit in visok življenjski standard državljanov v zapadnih deželah. V takih razmerah je planiranje družbenega razvoja v odnosu do kakovosti življenja, zdravega okolja, socialističnih samoupravnih odnosov zelo težavna, morda celo nerešljiva naloga. Žal tudi pretekli kongresi niso podali jasnih izhodišč. Bolj so se ukvarjali s kurativo kot pa s preventivo. Nujno bi bilo potrebno osvetliti nekatere dolgoročne poglede na življenje v samoupravni socialistični družbi. Pri tem naj ne bi bilo osnovno vodilo družbena organiziranost, ampak vizija realnega življenja.

Ob znanem napredku, ki so ga dosegle razvite dežele na tehničnem področju, in po grobi oceni nadaljnjega razvoja, lahko približno opredelimo željeno kakovost življenja v naših razmerah, upoštevajoč zgodovinske in geografske danosti.

Kakovost življenja opredeljujeta tako materialno kot duševno blagostanje. Pod ta pojem se torej uvrščajo:

– ustvarjanje ugodnih delovnih in življenjskih pogojev, pogojev za osebni razvoj in razvoj delovnih organizacij;

– zagotavljanje možnosti za smotno in prijetno uporabo prostega časa;

– ustvarjanje uravnoteženega odnosa med grajenim in naravnim okoljem v dobro človeka;

– zagotavljanje takšne socialne varnosti, da je omogočeno uspešno ustvarjanje na vseh področjih in ravneh.

Ker duševno blagostanje ni vedno v tesni povezavi z materialnim, je ob tem razmišljanju potrebno posvetiti posebno pozornost vprašanju narodnega dohodka in njegovi uporabi.

Vsem je znana resnica, da lahko človek živi srečno na različnih ravneh porabe materialnih dobrin. Vprašanje je le, kakšna je tista najnižja raven, ki bo omogočala uspešen razvoj naroda, smotno uporabo prostora in naravnih danosti.

Če izhajamo iz osnovnih opredelitev naše družbe, da sta delo in rezultati dela najpomembnejši merili uspešnosti posameznika in osnovi za njegovo materialno blagostanje, potem je *prva naloga*, da zagotovimo vsem dela sposobnim ljudem *ustrezno, družbeno koristno delo*.

Ker je trenutno družba organizirana tako, da veliko število dela sposobnih opravlja družbeno nekoristno delo, je potrebno spremeniti nekatere dela in naloge. Pri tem mislimo predvsem na *nesmotno organizacijo* upravnih in samoupravnih institucij, njihovo tehnološko zaostalost in birokratsko miselnost, ki se kaže v popolnem nezaupanju v občana in njegovo besedo.

Sodobna informatika omogoča, da bi ob sorazmerno majhnih stroških in stalnosti organizacijskih oblik avtomatske obdelave podatkov pripravljali gradiva

za SIS itd. Brez škode za samoupravljanje bi lahko večino računovodskih in informacijskih opravil za SIS materialne in nematerialne proizvodnje, za občinsko in republiško upravo opravljali mehanizirano.

Zavzemamo se torej za sodobno organizacijo v upravi in samoupravi, ki bi ob navidezni centralizaciji omogočala z ustrežno terminalsko mrežo popolno informacijo in neokrnjeno samoupravljanje. Za narod, ki je po številu prebivalstva enak predmestju nekega velemesta, drobljenje opravil samo povečuje notranjo neučinkovitost. S tem bi se sprostil veliko število visoko in srednje kvalificiranih ljudi, ki bi se usmerili v delo za povečanje vrednosti kapitala. Ker se ta dela praviloma ustvarjalna, bi to brez dvoma pozitivno vplivalo na kakovost življenja.

Naslednje vprašanje je, koliko koristnega dela je potrebno za normalno življenje Slovencev, za njihov obstanek in razvoj?

Sedanje izčrpavanje delovnih ljudi v posameznih industrijskih obratih (lesnih, tekstilnih, itd.) ob izrabljeni opremi, in na drugi strani lagodno življenje birokratske strukture, ne pelje v socialno harmonijo. Razen tega je izkoriščanje in delovna obremenitev največja tam, kjer je izvoz največji. Nesorazmerje med ustvarjenim izvozom Slovenije, njeno materialno osnovo, produkcijskimi sredstvi in številom prebivalcev se mora ob sedanji strukturi dela nujno pokazati na zdravju prebivalstva in ekoloških obremenitvah okolja.

Zaradi tega menimo, da je potrebno pretehtati in podrobno analizirati usmeritve pri surovinski, energetske in delovno intenzivni proizvodnji. Naslednje desetletje bi moralo biti obdobje opuščanja take proizvodnje in njeno nadomščanje z drugo. Ob tem moramo seveda razrešiti vprašanje surovinske oskrbe in oskrbe s hrano.

Če bi se dolgoročno opredelili za oblikovanje družbe »srečnih ljudi« in jo zasnovali kot *svobodno, samoupravno, materialno racionalno in ekološko osveščeno*, potem bi morali že danes pričeti s spreminjanjem nekaterih vrednot, ki so bile tipične za zapadno potrošniško družbo konec 60. let, pri nas pa se pojavljajo z 10 do 15-letno fazno zakasnitvijo. Kaj s tem mislimo? Naj naštejemo nekaj primerov potrebnih sprememb – od hrane, bivanja, transporta, proizvodnje, izobraževanja, kulture in znanosti.

Pridelava in predelava hrane je tesno povezana z umetnimi gnojili (energetske zahtevna) in uporabo zaščitnih sredstev. Slovenija ima vse možnosti, da zaokroži svoj *biološki cikel* tako, da pridelava hrano, ki bo *ekološko čista* in z uporabo sodobnih znanstvenih metod pridelovanja, v količinah, ki zadoščajo za *domačo uporabo* ter turizem.

Cena take hrane se ne more primerjati s ceno »standardne« hrane – predvsem ne v izvozu ali v turistični ponudbi.

Vprašanje je le eno: ali ni naša zemlja že tako onesnažena, da tega ni mogoče več uresničiti. Gornji primer zahteva primerno prestrukturiranje našega kmetijstva, pomeni uvajanje znanosti tudi v individualno kmetijsko proizvodnjo, njeno širjenje in bistveno izboljšanje kvalifikacijske strukture na kmetijah. Smotrna organiziranost zainteresiranih kmetov v zadrugah pa bi omogočila tudi visoko samoupravno povezanost z družbenim kmetijstvom. To bi se pokazalo tudi na zdravju prebivalstva, znižanju stroškov v zdravstvu, znižanju uporabe energije in ne nazadnje v ekološkem ravnotežju v naravi.

Število družin in število stanovanj v Sloveniji sovpada. Kljub temu moramo za mlade družine graditi letno 5 – 6 tisoč novih stanovanj. Velika poraba plodne zemlje, gradnja v ekološko neprimernih dolinah in visoki stroški komunalnega

opremljanja, opuščanja številnih zgradb v prometno težje dostopnih krajih nas mora peljati k razmišljanju, da stanovanjskega prostora ne uporabljamo smotrno. Ob upoštevanju vseh socialnih in družbenih interesov bi lahko oskrbeli primerno bivanje vsem, in sicer ob bistveno manjši novogradnji in intenzivnejši revitalizaciji. Smotrna raba je tu brez dvoma povezana z našimi družbenimi opredelitvami o dobrini »stanovanje«, čeprav se le-te nanašajo komaj na polovico vseh stanovanj – namreč stanovanj v družbeni lasti. Zaradi dolgoročnosti, vpliva na okolje, na gradbeno dediščino, ki jo bomo zapustili zanamcem, je potrebno na tem področju vendar spremeniti tako družbene opredelitve o stanovanju kot dobrini in njegovi ekonomski vrednosti. Razen tega pa lahko prav to področje mobilizira neizmerno velika prosta privatna sredstva, mobilizira ljudi za prostovoljno delo, delo za razvedrilo itd. Vrednost vloženi sredstev v individualno gradnjo in tržna vrednost teh objektov to nedvomno potrjujeta.

Torej manj graditi, več vzdrževati in obnavljati ter smotrno uporabljati obstoječi stanovanjski prostor.

Transport je imel na Slovenskem zelo različno vlogo. Smotrno organizirana družba potrebuje kvaliteten transportni sistem. Z ekološkega vidika ima prednost železnica. Toda cestno omrežje je s svojo kapilarnostjo nepogrešljivo. Vprašanje, ki tu nastopi, je vprašanje namembnosti. Brez velikih dvomov lahko rečemo, da gradnja avtomobilskih cest zato, da bi pospešili tranzitni promet težkih vozil skoz Slovenijo, ni smotrna. V kolikor bomo zgradili avtocestni križ, potem mora biti njegova namembnost predvsem v optimizaciji lokalnega transporta. Daljinski in masovni transport mora prevzeti železnica. Zato njena hitra in učinkovita modernizacija ne bi smela biti vprašljiva. Žal sedanja smer razvoja ni taka. Ne gradimo drugega tira do Jesenic, ne moderniziramo dolenjske proge, ne urejamo dovolj hitro primestnega železniškega prometa. Ob tem pa nam je avtobusni promet že zrasel čez glavo, da o tovrnem sploh ne govorimo. Ker proizvajalci niti uporabniki težkih motornih vozil ne pokrivajo stroškov škode na cestah niti niso odgovorni za škodo v okolju, je uporaba teh vozil navidezno narodnogospodarsko utemeljena – kar pa je seveda velika zmeta. Če hoče kdo imeti speljano skoz Slovenijo tranzitno avtocesto za težki tovorni promet (upamo, da vsi pametni Slovenci za to varianto niso), potem naj pokriva tudi celotne stroške (gradnje, vzdrževanja in ekologije).

O ekoloških problemih v proizvodnji je bilo veliko napisanega. Dve stvari sta jasni:

- v Sloveniji ne moremo nadaljevati z materialno, delovno in ekološko zahtevno proizvodnjo;

- vse kar proizvajamo, mora imeti pečat smotrnosti in ekološke ustreznosti.

Velikoserijsko proizvodnjo s poprečno kvaliteto naj bi dopolnila maloserijska proizvodnja z visoko kvaliteto in dolgo življenjsko dobo. Načelo, da je potrebno izdelati predmete večjih vrednosti, katerih tehnološki razvoj je dosegel svoj vrh s tako dolgo življenjsko dobo, da služi vsaj eni generaciji, bi moralo postati pravilo. To prinaša sicer hitrejše zasičenje domačega trga, hkrati pa pomeni prihranek pri materialu, energiji in delu.

Posebno pozornost bi morali posvetiti proizvodnji prevoznih sredstev za individualni promet. Kolo, moped in izredno lahek avto za vožnje na kratke razdalje bi morali biti cilji nadaljnjega razvoja. Kolesarstvo, kolesarske steze zunaj prometnic pomenita skupaj s smučarskimi teki za slovenski turizem popolnoma

nov izziv. Ekološko čisto, zdravju koristno in za rekreacijo primerno prometno sredstvo je danes močno zapostavljeno.

Uporaba mopeda – dvokolesa, ki terja zelo malo surovin pri proizvodnji in malo energije pri uporabi, lahko ob ustreznem tehnološkem napredku (zgorevanje, hrup) dobro poteši željo človeka po relativno hitrem transportu.

Kadar dvokolo zaradi svojih voznih lastnosti ni primerno za uporabo (vreme, stabilnost, starost voznika, bolezen), bi ga lahko zamenjal zelo lahek avto s plastično karoserijo, dolgo življenjsko dobo, malim motorjem (z notranjim zgorevanjem ali elektro) in s prostorom za 2 osebi s prtljago. Pretežni del osebnega transporta bi lahko opravili na ta način ob polovični porabi goriv in surovin. To je tudi tehnološki izziv za proizvajalce, saj takega vozila na tržišču še ni. Pomeni pa uvajanje nove tehnologije in prilagajanje stare novim potrebam.

Naj sklenemo s primeri. Vse te drobne spremembe, ki so bile do sedaj naštetе, pogojujejo tudi spremembe v morali – poslovni, občni, spremembe v odnosih med ljudmi.

Vizija bodočega življenja v Sloveniji bi morala temeljiti na ugotovitvah:

- da si kakovost življenja in okolja ter industrijski razvoj nista v nasprotju, seveda ob uporabi ustreznih tehnologij;

- da morajo dobiti varčevanje, smotrnost in znanje pri uporabi naravnih virov v načrtih razvoja prednost;

- da je potrebno preprečevati proizvodnjo zaradi potrošnje;

- da morajo biti spremembe v proizvodnih procesih in načinu življenja ekonomsko stimulirane in socialno zaželjene;

- da mora priti do ekološkega ravnotežja med vsemi aktivnostmi v prostoru in naravi.

Zato bi bilo potrebno izdelati nove materialne bilance potreb v Sloveniji živečih ljudi – ob upoštevanju doslej naštetih zamisli in ugotovitev; uskladiti koristno in »manj koristno« delo s temi bilancami, in ugotoviti, ali lahko s presežkom dela zagotovimo ustrezen narodni razvoj. Načelo narodnogospodarske smotrnosti mora vsebovati tudi načelo, da delamo zato, da bi bolje živeli, torej da ne živimo zato, da bi delali.

S splošnim konsenzom pa bi se morali dogovoriti o nekaterih spremembah v naši družbi, po katerih bi se v pogledu kvalitete razlikovali tako od zapadne potrošniške kakor tudi od vzhodne družbe realnega socializma. Ko govorimo o teh spremembah, imamo v mislih sproščanje ustvarjalnosti posameznika v njegovo osebno in splošno družbeno korist. Norme obnašanja in moralne norme pa morajo poskrbeti za ravnotežje obeh interesov. Naša ustava v veliki meri omogoča takšno oblikovanje bodoče družbe, zato bi morali odpraviti vso tisto zakonodajo, ki osnovno ustavno zamisel samoupravne družbe nepotrebno zapleta in pogosto omejuje zdrav, naravni razvoj.

Naj bo to »tehnološko« razmišljanje pobuda teoretikom marksizma za prevrednotenje nekaterih vrednosti, ki so s časom zastarele in onemogočajo mladim socialističnim družbam, da bi prišle na čelo razvoja v svetu.